

Eleonóra Babejová:
Fin-De-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence
in Bratislava 1897–1914

East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 2003. 467.

Eleonóra Babejová Közép-Európa egyik jellegzetességét, a különböző nemzetiségek együttélését vizsgálja Pozsony példáján keresztül a 19. és a 20. század fordulóján *Fin-de-Siècle Pressburg* című könyvében. A *Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914* alcímet viselő angol nyelvű monográfia a fiatal szerző Cambridge-i egyetemen írt doktori disszertációja. Babejová a modernizáció, az iparosodás és az urbanizáció fogalmai felől kísérli meg bemutatni a német, a magyar és a szlovák etnikumok közötti kapcsolatok alakulását. Vitatja azokat a nézeteket, melyek szerint a nemzetiségek közötti határok nem rajzolhatóak meg ebben a korszakban. Véleménye szerint ugyanis lehet, sőt kell is a Pozsony lakosságát alkotó nemzetiségek egymás mellett élésének gyakorlatát vizsgálni – annak ellenére, hogy ezen etnikai csoportok identitása korántsem volt egyformán erős és kiforrott – hiszen ebben a kiegyenlítetlen erőterben konstruálódott meg a város.

A szerző a könyv elején a kiegyezés körüli Pozsonyról ad képet, bemutatva a város nemzetiségi és társadalmi struktúráit. Körüljárja az ipar fejlődését, a szakmákat, a város kereskedelmét, a városi élet modernizációját, valamint a helyi politika működését. Babejová erről a pontról indítja Pozsony későbbi fejlődésének történetét.

Szerzőnk a könyv későbbi fejezeteiben a város polgárainak jellemző identitásválasztási mintáit elemzi a levéltári források és a korabeli sajtó tükrében. Leginkább a magyar államot jellemző nacionalista, magyarosító politika hatásaira összpontosít, bemutatva a német és a szlovák nemzetiség reakcióit is. Pozsony a kiegyezés időszakában német többségű város volt, ami azt jelentette, hogy a városi politikában és kultúrában használt nyelv a német volt. A nyelvhasználat ugyanakkor nem fejezte ki a nemzethez való tartozást, bár nagyban jellemezte azt: átrajzolta a társadalmi érintkezés határait és eldöntötte, hogy ki lehet, illetve ki nem lehet a politikai élet részese. A fennálló

status quo 1867 után megváltozott: az addig előnyös pozícióban lévő „tradicionális” német elitnek szembe kellett néznie a nemzetiségi mozgalmakkal. Az „új magyar” (new-magyar) elitnek a városi élet vezető posztjaiért folytatott küzdelme jellemezte ezt az időszakot. A régi „tradicionális” (német nyelvű) vezetőréteg nem tudta megőrizni korábbi pozícióit.

A kiegyezéstől kezdve a magyar közösség a német mellett anyanyelvét is használhatta a város vezetésében. Azonban 1885 után, a Toldy Kör befolyásának köszönhetően, egyedül a magyar maradt a hivatali érintkezés nyelve. A magyarosítás folyamatát a helyi kommunális politika, a társadalmi és kulturális, valamint egyesületi élet bemutatásával ábrázolja a szerző. A Toldy Kör közéleti tevékenységén keresztül ismerteti a német színjátszás háttérbe szorulását, a magyar színművészet térhódítását és az állandó magyar teátrum felépítését. Babejová a Toldy Körre jellemző kirekesztő etnikai magatartást állítja szembe a hagyományos „*Pressburger*” identitással, amelyet a helyi patriotizmus és az etnikai határok elmosódása jellemzett. Annak ellenére, hogy Pozsony küllemében a korszak végére dominánsabbak lettek a magyar vonások, a könyv lapjairól még egy többkultúrájú, sokszínű kép tárul elénk.

Egy külön fejezetben vizsgálja a szerző a munkások szervezeteit és mozgalmait az iparosodáson gyorsan átesett városi környezetben. A munkások tömegmozgalma kihívás elé állította nemcsak a „tradicionális”, hanem az „új magyar” elitet is. Babejová a munkások pozsonyi tevékenységét a magyar munkásmozgalom általános fejlődésével párhuzamosan vizsgálja. A pozsonyi munkásmozgalmat többnemzetiségű, multikulturális jelenségként ábrázolja, ellentétben a magyar szociáldemokráciát jellemző etnikailag homogén tagsággal. A szerző szerint a munkásvezérek nemzetiségi probléma iránti közönye nem jelentkezett a pozsonyi mozgalomban.

E fejezetben több helyütt a nemzetiséget kifejező „*Hungarian*” és „*Magyar*” jelzőket a szerző következtetlenül használja, amely néhol egyenesen értelemzavaró. Babejová a pozsonyi magyar nemzetiségűeket és vezetőiket, mint az asszimiláció letéteményeseit, mindig a „Magyar elit” terminussal jelöli, a budapesti politika és a magyar állam működésében résztvevő személyek leírásánál pedig a „*Hungarian*” szót alkalmazza. Véleményem szerint a szerző a magyar nyelvben nem létező, ám a szlovák nyelvhasználatban jelentkező megkülönböztetést – *Uhorsko* az 1918 előtti Magyarországot, *Maďarsko* pedig a trianoni Magyarországot jelenti – próbálja meg az etnikum fogalmára vetíteni. Az olvasóban ez egyrészt azt a képzetet keltheti, mintha a „*Magyar*” és a „*Hungarian*” kifejezések nem ugyanazt jelentenék, vagyis, hogy a korabeli Pozsonyban nem „*Hungarian*”, hanem „*Magyar*” nemzetiség élt. Másrészt többletjelentéssel

ruházza fel a „Magyar” kifejezést: mintha multikulturális közegben élőt jelölne, ellentétben a „Hungarian”-nel, mely kategória a homogén nemzetiség leírására szolgálna.

A következő fejezetből megtudhatjuk, hogy hogyan befolyásolta Pozsony szimbolikus tereit és környezetét a szerző által identitáspolitikának nevezett asszimiláció és disszimiláció. Pozsony magyar és szlovák szempontú nemzeti mitológiáiba és azok eltérő értelmezéseibe is bepillantást nyerhetünk a könyvből. A magyar nemzeti nacionalista politika érvrendszerét korabeli beszédekből rekonstruálja a szerző, és arra a következtetésre jut, hogy a „tradicionális” városi elitnek (*Pressburger*) is el kellett sajátítani az „új magyar” elit beszédmódját, ha céljai megvalósításához állami támogatást akart elnyerni: ezt bizonyította az önálló egyetem körüli vita is.

A milleniumi ünnepségek során a városban és a város mellett emelt emlékművek bemutatásával önálló alfejezet foglalkozik. A Dévényben felállított Turul-szobor – Thaly Kálmán kezdeményezésére a Millenium évében az ország hét pontján állítottak fel ilyen emlékművet – a Magyar Állam és a magyar nemzeti identitás nyugati határát jelképezte. A város központjában – az egykori koronázási domb helyén – felállított Mária Terézia-szobor pedig, Pozsony Bécshez és Budapesthez képest bizonytalan helyzetét, a lakosok vegyes nemzeti lojalitását fejezte ki. A város magyar nemzeti lojalitása a Pozsony és Bécs között közlekedő villamosvasút terveinek 1909-es parlamenti vitájában is megkérdőjeleződött. A *Parlamenti Napló* rávilágít arra, hogy az „új magyar” elit Bécs és a német kultúra expanzív hatása miatt tartott attól, hogy elveszíti Pozsonyt, ezért ellenezte a Duna jobb partján haladó villamospálya kiépítését.

Babejová az országos és pozsonyi viszonylatok között is tárgyalja a magyar állam munkás- és nemzetiségi mozgalmakra adott reakcióit. Az állam ugyanis fokozott felügyelet kiépítésére törekedett és jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ellenőrizhesse és lefékezhesse e társadalmi folyamatokat. A magyar államszervezet működésébe is bepillantást nyerünk a minisztériumok, a megyei előjárók és a városi hatóságok közötti információáramlás bemutatásakor. A könyv záró fejezetében feldolgozásra kerülnek Gerő András és Glatz Ferenc korszakkal foglalkozó, angolul megjelent művei is.

A kötet egyik legszembevetőbb módszertani problémája a fentebb is jelzett nyelv- és fogalomhasználat a korszakot jellemző többnyelvű közegben. A magyar történészek az adott korszak hivatalosan használt elnevezéseit alkalmazták a földrajzi helynevek használatában, szlovák kollégáikat azonban – eltekintve a kevés kivételtől – nem jellemzi tudatosság e téren. Babejová érzékeli a problémát: a nem felső-magyarországi települések esetében a helységne-

vek angol verzióit (pl. Vienna) használja, míg a Felső-Magyarország területein található települések esetében azok korszakban használatos hivatalos formáját alkalmazza. Kivételt egyedül a könyvben bemutatásra kerülő várossal tesz.

A jelenlegi Bratislavanak három neve volt használatos a vizsgált korszakban: Pozsony, Pressburg, és Prešporok. A műben egységesen Pressburg név jelöli Pozsonyt, a magyar és a szlovák változatok csak azokon a helyeken kerülnek leírásra idézőjelbe téve, ahol ez elkerülhetetlen volt. Eltekintve a bevezető egy-két szöveghelyétől, valamint az alcímtől, Babejová nem használja a Bratislava kifejezést ezáltal is lehetővé téve, hogy az olvasó a vizsgált korszakban egy jellemzően többnyelvű, multikulturális arculatú városra asszociálhasson.

A szerző a nemzetiségek leírásánál problematikusnak tekintette a „*Slovak*” vagy „*Slovaks*” fogalmak használatát is. Véleménye szerint amennyiben az etnikumot olyan emberek csoportjaként határozzuk meg, akik az identitás tudatának közös elemeivel és közös történelemmel rendelkeznek, akkor a „*Slovaks*” nehezen lehet etnikai csoport, és nem lehetett nemzet sem a vizsgált időszak Pozsonyában. Az egykori koronázó város etnikumait a szegregáció hiánya jellemzi a századfordulón – nem alakult ki lakónegyedek szerint kimutatható elkülönülés a nemzetiségek között – és nem volt elég etnikai tudatosság a szlovák anyanyelv használatában sem. Bizonyára fontos volt a „tradicionális” és az „új” csoportok elkülönülése, ami a szlovák bevándorlókat a többi bevándorlóhoz hasonlóan érintette. Babejová szerint nem az azonos vagy a hasonló nyelven beszélők éltek együtt Pozsonyban, a város éppen olvasztótégelye volt a különböző etnikai háttérrel rendelkező embereknek. A bevándorlók különböző dialektusokat beszéltek, az irodalmi szlovák nyelv a művelt kisebbség kiváltsága volt. Szerzőnk tehát arra a megállapításra jut, hogy nem létezett „*Slovaks*” (szlovákok), mert ehhez először nemzetté kellett őket formálni a többnyelvű városban.

Babejová a „*German*” (német) és „*Magyar*” (magyar) fogalmak használatát sem tekinti magától értetődőnek. A német anyanyelvű emberek ugyanis nem mindig rendelkeztek német identitással. A „*Magyar*” viszont inkább alkalmasnak tűnt azon emberek leírására, akik a magyar kultúrán és nyelven nyugvó nemzetállam letéteményeseinek tekintették magukat. A tanulmányban csak akkor használja a szerző a „*Germans*”, „*Magyars*” és „*Slovaks*” fogalmakat, ha másal nem tudja azokat helyettesíteni.

A Pozsony kultúráját meghatározó zsidóság és a századfordulón jelentkező antiszemitizmus feltehetően terjedelmi korlátok miatt maradhatott ki a kötetből, ami pedig szerves részét kellett volna, hogy képezze egy átfogó

korrajznak. A szerző emellett túlságosan kevés helyet szentel az urbanizációnak és a mindennapi élet területén jelentkező hatásainak bemutatására.

Babejová mindazonáltal a szlovák történetírás gyakorlatában meglehetősen szokatlan szempontrendszer segítségével ábrázolja Pozsony történelmét: különböző nemzeti nézőpontokon keresztül vizsgálja az együttélést, bemutattva azok eltérő érvrendszerét, és teszi mindezt nemzetiségi előítéletek nélkül. Ez talán annak is köszönhető, hogy a szerzőt angliai tanárai mellett korunk jeles magyar, szlovák valamint osztrák történészei (a teljesség igénye nélkül: Gyáni Gábor, Szarka László, Ring Éva, Roman Holec, Elena Mannova, Jiří Musil) is segítették észrevételeikkel, megjegyzéseikkel a századforduló multikulturális városáról szóló monográfia megírásában.

Kiss Balázs